

Reflecties op ruimtelijk onderzoek

Citation for published version (APA):

Timmermans, H. J. P. (1988). Reflecties op ruimtelijk onderzoek. *Geografisch Tijdschrift. Nieuwe Reeks*, 22(2), 113-116.

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/01/1988

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

REFLECTIES OP RUIMTELIJK ONDERZOEK

H. TIMMERMANS*

Het is inmiddels al meer dan 10 jaar geleden dat ik als geograaf een werkkring aanvaardde op de TUE op het vakgebied van de stedenbouwkundige planologie bij de vakgroep Urbanistiek. Deze functie werd destijds gecreëerd in het licht van de toegenomen complexiteit van de stedenbouwkundige en ruimtelijke planningsopgaven. Men was van mening dat de traditionele kennis en vaardigheden van een stedenbouwkundige geïntegreerd en geïntegreerd zouden moeten worden met kennis van geografische begrippen en theorieën, alsmede van methoden, technieken en modellen, die in het ruimtelijk onderzoek worden gehanteerd. Geografische kennis werd relevant geacht ter onderbouwing van ruimtelijke plannen.

Als gevolg van de specifieke inhoud die aan deze functie werd gegeven kan ik niet pretenderen een totaal-overzicht van de huidige geografie-beoefening te hebben. Mijn onderwijs en onderzoek hebben zich gericht op een aantal specifieke onderwerpen. Weliswaar betreft het onderwerpen waarmee ook geografen zich bezighielden, maar zij hadden zeker niet het alleenrecht. De specifieke invulling van mijn functie leidde ertoe, dat ik vele niet-geografische congressen heb bezocht en dat ik, naast literatuur van vele andere vakgebieden, slechts een specifiek deel van de geografische literatuur heb bijgehouden. In feite heb ik pas de laatste jaren als gevolg van enkele nieuwe functies en deelname aan enkele zuiver

geografische congressen een meer actueel beeld, zij het uiteraard subjectief, van de huidige geografiebeoefening gekregen. De opmerkingen, die ik in deze bijdrage zal maken moeten dan ook worden gezien in het licht van mijn bijzondere positie en de discrepanties, die ik heb ervaren tussen het type van ruimtelijk onderzoek, dat op de zuiver geografische congressen en het type van onderzoek dat op de niet-zuiver geografische congressen werd gepresenteerd.

Met deze bijdrage stel ik mij ten doel als relatieve outsider te wijzen op enkele kansen, die de geografie mijns inziens heeft om haar positie binnen de ruimtelijke wetenschappen te versterken. De basisstelling die ik daarbij als uitgangspunt wil hanteren is, dat de geografie hiertoe niet zozeer de kwantiteit, alswel de reikwijdte van haar kennisstructuur zal moeten uitbreiden. Dergelijke kwalitatieve veranderingen zijn mijns inziens alleen mogelijk indien tevens veranderingen doorgevoerd zullen worden in de opvattingen van geografen over theorievorming in het geografisch onderzoek en het scala van methoden en technieken dat in het geografisch onderzoek wordt toegepast. Derhalve zal ik ook daarover enkele opmerkingen maken.

De concrete aanleiding tot dit verhaal is tweeledig. Allereerst heb ik door de jaren heen geconstateerd dat de interesse van geografen in een aantal terreinen van onderzoek, waarvan ik denk dat ze van belang kunnen zijn voor de ruimtelijke planning en de verbreding van de geografische kennisstructuur, niet zo groot is geworden als men oorspronkelijk had gedacht. Mede als gevolg hiervan dreigen deze

*Prof. Dr. H. Timmermans, Technische Universiteit Eindhoven, Faculteit Bouwkunde, Vakgroep Architectuur en Urbanistiek.

terreinen door andere disciplines, m.n. marketing, artificiële intelligentie, omgevingspsychologie, verkeerskunde, bedrijfskunde, informatica en regionale economie te worden overgenomen. Daarnaast was mijn ervaring met enkele zuiver-geografische congressen deze zomer, dat de problemen die men onderzocht en de daarbij gehanteerde aanpak voor een belangrijk deel nog steeds dezelfde waren als de problemen, die ik tijdens mijn opleiding heb bestudeerd.

Mijn beeld over de kern van de huidige geografie beoefening is dat het gaat om een discipline, die ruimtelijke structuren en processen bestudeert vanuit een zeer sterke empirische, positivistische traditie, vooral gericht op inventarisatie en beschrijving tegen de achtergrond van gebrekkig ontwikkelde eigen theoretische kaders. In veel landen houden geografen zich nog steeds bezig met het blootleggen van ruimtelijke structuren en processen. Ze hebben een discipline ontwikkeld, die zeer goed in staat is ruimtelijke aspecten van allerlei verschijnselen te inventariseren en te beschrijven. Geografen zijn meesters in het opstellen van classificaties, typologieën, hiërarchieën en regio-indelingen, alsmede in het identificeren van allerlei ruimtelijke geleidingen, ruimtelijke spreidingen en ruimtelijke verschillen in de meest uiteenlopende verschijnselen. Zij zijn getraind in een daartoe geëigend methodisch-technisch instrumentarium als geen ander. Op het punt van verklaring en theorievorming hebben geografen echter veel minder te bieden. Juist omdat men veelal gebruik maakt van ambtelijk-statistisch materiaal gaat de verklaring veelal niet verder dan het vaststellen van verbanden tussen het bestaan of de intensiteit van een bepaald verschijnsel en bepaalde gebiedskenmerken of het overbekende rijtje burgerlijke staat, leeftijd, gezinssamenstelling, sociaal-economische status. . . . De theoretische motivatie voor dergelijke analyses blijft, althans voor mij, vaak volkomen onduidelijk. In die gevallen, waarin wel duidelijk sprake is van een theorie of op zijn minst van een conceptueel model is deze vaak ongewijzigd overgenomen vanuit een andere discipline.

Ik ben niet van mening dat deze wijze van geografiebeoefening snel verlaten zou moeten worden. Integendeel, we moeten niet dezelfde fout begaan als destijds bij de regionale geografie. Ik ben echter wel van mening, dat zowel vanuit het oogpunt van de wetenschapsbeoefening als vanuit het perspectief van het toege-

past onderzoek, de geografie gebaat is bij het inbedden van deze beschrijvende, empirische wetenschapsbeoefening in een bredere uitoefening van het vakgebied. Daarbij zouden dan, vanuit een sterkere theoretische oriëntatie ook andere dan uitsluitend de 'what'-vraag aandacht krijgen in het onderzoek. De sterk empirische, inventariserende en beschrijvende traditie in het geografisch onderzoek heeft ongetwijfeld onze feitelijke kennis over ruimtelijke structuren en (veranderings)processen sterk vergroot. Echter, een ongebreideld empirisme kan ons nooit erg ver brengen met betrekking tot een meer algemeen begrijpen van ruimtelijke structuren, processen en gedrag. Theorievorming is noodzakelijk, ware het alleen maar om de grenzen aan onze theorievorming te ontdekken. Daarnaast is de betekenis van dit type van geografisch onderzoek voor de ruimtelijke planning mijns inziens beperkt in die zin dat de informatie, die het onderzoek oplevert alleen relevant is in de fase van de planvoorbereiding. Hoe vaak wordt niet in een rapport een zeer grondige en uitgebreide beschrijving gegeven van een plangebied om het vervolgens aan de stedenbouwkundige of de ruimtelijk planner over te laten op welke wijze bepaalde ruimtelijke problemen het beste opgelost kunnen worden. Indien men tevens een bijdrage wenst te leveren aan de andere fasen van het planningsproces dan zal een grote nadruk moeten komen te liggen op het 'what if'-onderzoek. Het gaat hierbij niet om een beschrijving van een bestaande situatie, maar om onderzoek naar de waarschijnlijke gevolgen van bepaalde planningsmaatregelen, om prognoses, om impact-studies, om evaluatieonderzoek etc. Belangrijk hierbij is te constateren dat het hierbij niet alleen gaat om een andere probleemstelling van het onderzoek, maar ook om een totaal andere wijze van denken over de methodologie van het onderzoek.

Het merendeel van het geografisch onderzoek is data-georiënteerd. De vraag wat wordt bestudeerd wordt doorgaans niet zozeer ingegeven door theorie, maar door de min of meer toevallig beschikbare gegevens. Soms tracht men dit tekort te compenseren door het gebruik van zeer indrukwekkende en 'sophisticated' statistische technieken. Sommige vakgenoten schijnen te geloven dat het wetenschappelijk karakter van een onderzoek toeneemt naarmate minder mensen in staat zijn de gebruikte methoden en technieken te begrijpen. Echter, voorbeelden van overkill zijn eenvoudig te vinden. Vaak doet het arm-

zalig data-materiaal volstrekt geen recht aan de (rigoreuse) veronderstellingen, die aan een bepaalde techniek ten grondslag liggen. Het zou duidelijk moeten zijn dat analysemethoden nimmer tekortkomingen in het datamateriaal kunnen compenseren. Ernstiger is nog dat als gevolg van het feit dat vooral met bestaand materiaal wordt gewerkt, bepaalde theoretische of praktisch interessante problemen onvoldoende aandacht krijgen of vanuit een zeer beperkte en sterk bekritiseerbare aanpak worden onderzocht.

Mijns inziens dient het primaat dan ook niet bij de beschikbare gegevens, maar bij de probleemstelling van het onderzoek te liggen. Een theorie of conceptueel model, in het kader van toegepast onderzoek gekoppeld aan duidelijke actieschemata, is nodig. Methoden en technieken spelen alleen een rol om de theorie te relateren aan het empirisch domein. Dit betekent, dat in het kader van het ruimtelijk onderzoek gegevens veel specifiek verzameld zouden moeten worden en dat men niet moet en kan volstaan met ambtelijk statistisch materiaal of met super eenvoudige vragenlijsten. Ook in het ruimtelijk onderzoek is plaats voor experimenteren en quasi-experimenten, voor panels, event-histories en andere methoden voor longitudinale dataverzameling, voor simulaties en voor kwalitatieve data-analyse. Het gebruik van dergelijke onderzoeksoptzetten en methoden van data-verzameling opent mogelijkheden voor de bestudering van problemen waaraan tot nu toe nog slechts weinig geografen aandacht hebben geschonken.

Dit brengt mij tot enkele opmerkingen over de betekenis van theorie in het ruimtelijk onderzoek. Ik heb reeds opgemerkt dat in veel empirisch-analytisch onderzoek eerder sprake is van data-oriëntatie dan van theorie-oriëntatie. Daarnaast is echter nog een andere vorm van onderzoek te onderscheiden waarin theorie ook nauwelijks of geen plaats inneemt. Ik doel hier op het onderzoek waarin men een aantal experts interviewt om gegevens te verzamelen. Men zou zich de vraag kunnen stellen of er hier überhaupt wel sprake is van wetenschappelijk onderzoek aangezien de nadruk veeleer ligt op kennisoverdracht dan op kennisvermeerdering, waarmee ik overigens niet wil zeggen dat dergelijke activiteiten totaal geen betekenis hebben of minderwaardig zouden zijn. Ik meen alleen een tendens waar te nemen, vooral in het toegepaste onderzoek, dat deze manier van aanpak steeds vaker wordt gehanteerd. Voor de financiën van een

vakgroep is dit wellicht een gunstige ontwikkeling, maar ik vraag mij af wat de wetenschappelijke betekenis van dergelijk werk is, indien het niet ingebed wordt in theorie-georiënteerd vervolgonderzoek. Voor mij is de grens tussen deze vorm van onderzoek en journalistiek werk lang niet altijd duidelijk, terwijl ik mij ook vaak heb afgevraagd of iemand een vierjarige academische opleiding in de geografie nodig heeft om dit type van werk te kunnen verrichten.

Voor sommigen staat theorievorming gelijk aan het ontwikkelen van begrippen. Ongetwijfeld is dit een zeer belangrijke component van theorievorming, maar soms kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat het bedenken van nieuwe moeilijke woorden doel op zich is. Of dergelijke nieuwe begrippen daadwerkelijk iets toevoegen aan ons begrip van de werkelijkheid is niet altijd duidelijk. Vaak is dit spel van moeilijke woorden bedenken onproductief: in tegenstelling tot vele andere wetenschappen gaat de begripsontwikkeling in de geografie zelden hand in hand met het ontwikkelen van standaards in de operationalisatie. Van accumulatie is ook zelden sprake. In hoeverre kan Giddens' structuratietheorie beschouwd worden als een kwalitatieve stap voorwaarts ten opzichte van Brown's ideeën over daily activity systems of is hier sprake van oude wijn in nieuwe flessen? Nog problematischer vind ik het indien dergelijke begrippen normatief worden gebruikt ter oplossing van een bepaald probleem. Door het begrip stedelijk systeem te vervangen door stedelijk netwerk of daily activity system door urban field zouden ineens vele van de hedendaagse planingsproblemen opgelost zijn?

Mijns inziens is de geografie dus gebaat bij meer aandacht voor de ontwikkeling van theorieën in samenhang met de ontwikkeling van theorie-georiënteerde kwantitatieve en kwalitatieve methoden van onderzoek. Het hantieren van ruimtelijke eenheden als bouwstenen voor dergelijke theorieën, zoals nu nog vaak het geval is, acht ik weinig vruchtbaar. Sociaal-ruimtelijke verschijnselen zijn het gevolg van menselijke beslissingen. De nadruk zou dus moeten liggen op de actor. Al te veel aandacht voor de kenmerken van de actor alleen is echter ook risicovol. Omgevingskenmerken kunnen meer verklaren dan kenmerken van de actor. Mijns inziens zijn geen van beide benaderingswijzen daarom juist; ieder op zichzelf wellicht zelfs misleidend. Meer aandacht zou geschonken dienen te worden aan de

interactie tussen situationele variabelen en actor-gebonden kenmerken. Multi-level onderzoek, relationele benaderingswijzen en theorieën waarin ruimtelijke beslissingen en gedragingen beschouwd worden als het gevolg van actor-specifieke kenmerken en situationele variabelen zijn nog onvoldoende verkend in het geografisch onderzoek.

Daar waar in het geografisch onderzoek langs deze lijnen gewerkt wordt, worden bestaande theorieën, oorspronkelijk ontwikkeld in andere disciplines, meestal onverkort en ongewijzigd toegepast op een bepaald ruimtelijk probleem. Voorzover men van mening is dat ruimtelijke beslissingen en gedragingen slechts een van de toepassingsvelden zijn van een meer algemene psychologische, sociologische of economische theorie, kan men weinig bezwaar hebben tegen deze gang van zaken. Hooguit zou men zich de vraag kunnen stellen of er dan nog wel behoefte bestaat aan een afzonderlijke discipline, die ruimtelijke verschijnselen bestudeert. De vraag is echter of dergelijke theorieën wel onverkort gebruikt kunnen worden. Moeten geografen wel zo vaak leentje buur spelen? Ik denk alleen met de nodige reserve. Onderzoekers vragen zich vaak onvoldoende af met welk doel een bepaalde theorie of een bepaald model ontwikkeld is. Zo is het duidelijk dat woningmarktgedrag, winkelgedrag en recreatiegedrag totaal verschillende vormen van ruimtelijk keuze-gedrag zijn. Het kiezen van een woning komt veel incidenteler voor, is onderhevig aan veel meer beperkingen en heeft potentieel veel langere termijn gevolgen dan de andere vormen van gedrag. Toch wordt voor al deze vormen van gedrag de random utility theorie toegepast, een theorie, die oorspronkelijk is ontwikkeld als consumptie-theorie. Mag men zonder meer veronderstellen dat alle genoemde vormen van ruimtelijk gedrag te beschouwen zijn (en derhalve niet fundamenteel verschillen) als vormen van consumptie waarvoor de theorie oorspronkelijk ontwikkeld is? Zouden we ons

niet de vraag moeten stellen of daarvoor een aantal van de wezenlijke karakteristieken van deze vormen van gedrag niet onderbelicht blijft?

Tenslotte, in een tijd dat allerlei krachten te onderscheiden zijn, die zijn gericht op het onder één noemer brengen van de verschillende sociale en maatschappijwetenschappen, is het wellicht van belang dat de geografie het primaat behoudt van een ruimtelijke wetenschap bij uitstek en de belangrijkste inspiratie bron blijft voor de inhoudelijke onderbouwing van allerlei ontwerpbeslissingen, die in bijvoorbeeld de stedenbouw en ruimtelijke planning genomen moeten worden. Ik heb geprobeerd te beargumenteren dat op het punt van inventarisatie en beschrijving van ruimtelijke verschijnselen de geografie traditioneel reeds een sterke positie heeft, maar dat haar positie versterkt kan worden indien meer aandacht besteed zou worden aan theorie ontwikkeling en daaraan gerelateerd onderzoek. De maatschappelijke betekenis van de geografie is mijns inziens gebaat bij meer aandacht voor 'what-if' vragen. In een informatiemaatschappij krijgt de geograaf in principe de beschikking over vele nieuwe bronnen van informatie. Met name in de vs en Engeland wordt daarom nu al aanzienlijk geïnvesteerd in geografische informatiesystemen. Geografen participeren heftig in de slag om het geld. Ook hierbij bestaat echter het soortelijk gevaar dat men zich uitsluitend bezighoudt met data-base management en de presentatie van zeer mooie kaarten zodat de concurrentie met informatici erg moeilijk wordt. Ik zou dan ook willen pleiten voor meer aandacht voor een integraal analytisch kader, waarbij in de vorm van decision support en wellicht expert systemen, de relevantie van de geografische informatiebestanden wordt vergroot door een serie kwantitatieve en kwalitatieve modellen en analysetechnieken, alsook door toegang tot geografische kennis. Het is nog niet te laat . . .